

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

ФЕДОРЕНКО Мирослав Ігорович

УДК 376-056.262-053.4

**ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ
СТАРШОКЛАСНИКІВ З ГЛИБОКИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ**

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України
СИНЬОВ Віктор Миколайович,
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова,
директор Інституту корекційної педагогіки та психології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ДМИТРІЄВА Ірина Володимирівна,
Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»,
завідувач кафедри технологій корекційної та інклюзивної освіти;

кандидат педагогічних наук
КУПРАС Віра Василівна,
комунальний заклад освіти «Навчально-реабілітаційний центр №12» Дніпропетровської обласної ради,
заступник директора з навчальної роботи.

Захист відбудеться 28 жовтня 2015 р. о 14⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.14 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано 28 вересня 2015 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

М.О.Супрун

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасних соціально-економічних умовах розвитку суспільства суттєво зростає необхідність економічного виховання підростаючого покоління. Непідготовленість населення до ринкових відносин, їх низька економічна грамотність, відсутність навичок економічної діяльності та почуття відповідальності за соціально-економічний розвиток країни породжують потребу у формуванні економічної культури всього населення, в тому числі й в учнів з порушеннями зору.

Освітні установи потребують дослідження стану економічного виховання підростаючого покоління з урахуванням сучасних реалій. Випускники шкіл, які готуються до самостійного життя, незалежно від обраної галузі професійної діяльності, повинні вміти орієнтуватися в економічних питаннях і проблемах, вирішувати різні економічні ситуації, дотримуватися норм економічної поведінки, володіти діловими якостями, моральною стійкістю до негативних явищ ринкової економіки. Вони мають стати повноправними членами економічного співтовариства. Від сформованості їхньої економічної культури багато в чому буде залежати вирішення проблем економічної стабільності суспільства.

Учні з порушеннями зору відчують певні складнощі у пристосуванні до самостійного економічного життя. Їм важко уявити економічні процеси, що відбуваються навколо них, вони не усвідомлюють, що є повноцінними суб'єктами економіки. Можна зазначити відсутність у випускників шкіл-інтернатів такої важливої якості особистості, як самостійність у прийнятті економічних рішень. Економічне виховання, поряд з іншими складовими змісту навчально-виховного процесу, має значний потенціал формування особистості з високим рівнем економічної культури, зокрема з відповідним раціональним мисленням.

Проблеми економічного виховання молоді як функції суспільства розглядалися на філософському (В. Андрущенко, Г. Глезерман, А. Здравомислов, М. Михальченко, В. Турагінов, В. Ядов), соціологічному (Л. Буєва, Т. Заславська, В. Крутецький, К. Платонов, Г. Соколова), психологічному (В. Загривний, А. Кітов, Н. Побірченко) рівнях. У педагогіці проблеми економічної освіти в загальноосвітній школі досліджувалися А. Амендом, С. Булавенко, А. Васильєвим, Л. Епштейн, А. Нісімчуком, І. Прокопенко, В. Розовим, О. Савенком, І. Сасовою, І. Смірновим, Б. Шемякіним, О. Шпаком та ін.; у вищій школі - О. Кравчуком, В. Мадзігоном, А. Сиротенко, І. Смолюком, О. Падалкою та ін.

Окремі питання економічного виховання дітей з різними видами психофізичних порушень привертали увагу вчених та методистів-дефектологів у контексті вивчення проблем соціально-побутової орієнтації таких дітей, їх морального, екологічного, трудового виховання (Г. Блеч, В. Бондар, І. Дмитрієва, Л. Дробот, А. Жихарєв, В. Купрас, В. Мачіхіна, Н. Павлова, В. Синьов, Є. Синьова, Я. Співак, Л. Стожок та ін.).

Монографічних досліджень, присвячених економічному вихованню дітей з глибокими порушеннями зору, у вітчизняній і світовій літературі нами не знайдено. Актуальність і недостатня розробленість цієї проблеми й обумовили

вибір теми дисертаційного дослідження «Особливості економічного виховання старшокласників з глибокими порушеннями зору».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукової роботи кафедри тифлопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова «Зміст освіти, форми, методи і засоби фахової підготовки вчителів». Тема затверджена Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 6 від 26 грудня 2012 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №5 від 28 травня 2013 року).

Мета дослідження полягає у розробці та теоретичному обґрунтуванні методики корекційно-виховної роботи з економічного виховання учнів старших класів з глибокими порушеннями зору.

Для досягнення визначеної мети були поставлені такі **завдання**:

1. З'ясувати розробленість досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній та методичній літературі.
2. Експериментально вивчити сучасний стан економічного виховання, розробити показники та критерії щодо визначення рівнів сформованості економічної компетентності незрячих учнів старших класів.
3. Визначити особливості економічного виховання старшокласників з глибокими порушеннями зору.
4. Розробити та обґрунтувати методику корекційно-виховної роботи з економічного виховання учнів з порушеннями зору та перевірити її ефективність.

Об'єкт дослідження: формування готовності до соціальної адаптації в сучасному суспільстві старшокласників шкіл для дітей з порушеннями зору.

Предмет дослідження: особливості економічного виховання учнів старших класів у закладах для дітей з порушеннями зору.

Методи дослідження. Для досягнення мети і розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс методів:

теоретичні: аналіз, синтез, систематизація, порівняння інформації у філософській, соціологічній, психолого-педагогічній літературі з проблеми дослідження з метою визначення його теоретико-методологічних засад;

емпіричні: аналіз навчальних програм, педагогічної документації та навчально-методичних посібників – для узагальнення досвіду практичної роботи спеціальних шкіл; анкетування, тестування, педагогічні спостереження, бесіди – для виявлення особливостей організації економічного виховання у спеціальній школі, педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний) – для з'ясування рівнів сформованості економічної компетентності учнів старших класів спеціальної школи та перевірки ефективності запропонованої корекційно-виховної методики;

математичної статистики – для опрацювання експериментальних даних і встановлення кількісних залежностей між явищами і процесами, що досліджувались.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали: фундаментальні положення філософії освіти про особистісний та компетентнісний підходи до навчання та виховання, зв'язок освіти з реаліями сучасного життя (В. Андрущенко, І. Бех, Г. Волинка, І. Зязюн, В. Кремень, О. Сухомлинська та ін.); положення про механізми виникнення психічних новоутворень в пізнавальній і мотиваційній сферах особистості (Л. Виготський, П. Гальперін, Д. Ельконін, О. Запорожець, Т. Лаврентьєва, О. Леонт'єв, С. Максименко, М. Подд'яков та ін.); концепція співвідношення первинних і вторинних ознак в структурі порушеного розвитку при зоровій депривації (Л. Виготський, О. Литвак, І. Моргуліс, Є. Синьова та ін.); положення про сутність корекційної спрямованості освіти дітей із психофізичними вадами, корекцію та компенсацію відхилень у ході спеціального навчання (В. Бондар, І. Єременко, С. Конопляста, В. Синьов, М. Супрун, В. Тарасун, С. Федоренко, Л. Фомічова, А. Шевцов, М. Шеремет, Д. Шульженко та ін.); положення щодо організаційно-педагогічних засад економічної освіти і виховання учнів (А. Аменд, О. Шпак, І. Смолюк, О. Собчук та ін.)

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*:

- подано цілісну характеристику економічної компетентності незрячих учнів старших класів;
  - розроблено систему критеріїв щодо компонентів економічної компетентності, показників і рівнів її сформованості у незрячих підлітків;
  - з'ясовано особливості економічного виховання дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку;
  - обґрунтовано методiku корекційно-виховної роботи по економічному вихованню учнів шкіл для сліпих;
- уточнено* зміст навчально-виховного процесу в школах для дітей з порушеннями зору;

набули подальшого розвитку положення: про корекційну спрямованість навчально-виховного процесу в спеціальному освітньому закладі; організаційні форми, методи та прийоми економічного виховання учнів з глибокими порушеннями зору.

Практичне значення дослідження. Виявлені в ході порівняльного дослідження специфічні особливості економічної компетентності незрячих учнів мають значення для діагностики та прогнозування можливостей їх успішної соціалізації. Розроблені зміст та методичні умови економічного виховання можуть бути використані як тифлопедагогами та вихователями спеціальних освітніх закладів для дітей з порушеннями зору, шкіл з інклюзивною формою освіти, так і батьками дітей. Результати дослідження можуть бути використані в плануванні виховної роботи навчальних закладів для дітей з порушеннями зору.

Можливим є використання матеріалів та результатів дослідження при вдосконаленні існуючих і розробки нових програм і посібників з виховної роботи в спеціальній школі, навчальних і науково-методичних посібників для вищих навчальних закладів та в системі післядипломної освіти спеціальних кадрів (курси «Тифлопедагогіка», «Теорія та методика виховання дітей з порушеннями зору»).

Упровадження результатів дослідження відбувалось у загальноосвітньому навчальному закладі I-III ступенів «Спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 5 ім. Я.П. Батюка» м. Києва (довідка № 423 від 14 травня 2015 року), комунальному закладі «Одеська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 87 I-II ступенів» (довідка № 072/15 від 14 травня 2015 року), комунальному закладі «Клеванська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 1 I-III ступенів» Рівненської обласної ради (довідка № 166 від 15 травня 2015 року), комунальному закладі «Підгірцівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів» Львівської обласної ради (довідка № 147 від 15 травня 2015 року), комунальному закладі «Львівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 100 I-III ступенів» Львівської обласної ради (довідка № 92 від 18 травня 2015 року), Інституті корекційної педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова (довідка № 448/15 від 29 квітня 2015 року).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження доповідалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: II Міжнародна спільна українсько-американська науково-практична конференція «Карпати-Аппалачі: формування особистості в контексті сталого розвитку гірських регіонів (Івано-Франківськ, 2013), «Сучасний світ і незрячі: становлення особистості з особливими потребами в інформаційному суспільстві» (Луцьк, 2012), «Сучасний світ і незрячі: доступність та інклюзія – нова якість життя» (Луцьк, 2013), «Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку» (Кам'янець-Подільський, 2012, 2013, 2014, 2015), VI Міжнародна конференція ІСЕVI східноєвропейських країн «Повна інклюзія у суспільство: все починається з раннього втручання» (Чернігів, 2013), Межвузовская научно-практическая конференция «Инновационный потенциал научно-исследовательской работы аспирантов» (Москва, 2013), Міжнародна конференція «Наратив бідності в умовах системної трансформації общества» (Кишинев, 2014), Міжнародний семінар «Міжнародний досвід: національне законодавство у визнанні нових освітніх технологій, стандартизація та якість електронної освіти» (Київ, 2014), Науково-практичний семінар «Шлях до знань дітям зі зниженим зором» (Київ, 2014), III конгрес тифлопедагогів України «Шляхи реалізації права інвалідів по зору на якісну освіту в Україні» (Вигода, 2012).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 8 одноосібних публікаціях автора, з них: 5 статей у наукових фахових виданнях України, 1 – у міжнародному фаховому періодичному виданні, 1 – у міжнародному фаховому виданні, 1 – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (266 найменувань) та додатків. У тексті міститься 17 таблиць, 7 рисунків. Загальний зміст дисертації викладено на 204 сторінках, з них основного тексту – 166 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, розкрито зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, охарактеризовано теоретико-методологічні засади та методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо їх апробації й упровадження.

У першому розділі **“Проблема економічного виховання учнів у загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі”** розкрито теоретико-методичні засади проблеми економічного виховання, з'ясовано зміст ключових понять дисертаційної праці.

Проведений аналіз наукових досліджень із зазначеної проблематики показав, що в науковій літературі поняття «економічне виховання», незважаючи на його широку актуальність та поширеність, досі не має однозначного визначення й загальноприйнятого трактування. У дослідженні використано наступне тлумачення: економічне виховання як процес є цілеспрямований педагогічний вплив інших осіб (батьків, вчителів, спілнот тощо) на формування певних економічно значущих рис особистості.

Ряд авторів у визначенні економічного виховання відзначають, що його основою є формування економічного мислення, свідомості, поведінки, якостей особистості, необхідних людині у виробничо-економічній діяльності та повсякденному житті (В. Іткін, Е. Кирилова, К. Клепач, Н. Кулакова, Н. Михалкович, М. Михайлов, Л. Мельнікова та ін).

Дослідники доходять висновку, що економічне виховання слід розпочинати ще в початковій школі, оскільки саме в молодшому шкільному віці закладається основа майбутнього формування особистості (О. Варецька, Л. Ла, І. Мельничук, О. Плахотнік, В. Поляков, Л. Пономарьов, І. Прокопенко, Т. Сергеева, Т. Смірнова та ін.).

У сфері особистого життя економічна діяльність передбачає: планування та організацію особистого бюджету, доходів і витрат сім'ї; економічно обґрунтоване оцінювання товарів, що купуються для особистих потреб, їх раціональне використання; раціональне ставлення до свого здоров'я, режиму та способу життя. Окрім того, кожен громадянин повинен дбайливо ставитися до природи, активно протидіяти безгосподарництву, а також вивчати та осмислювати економічну політику своєї держави, по можливості впливати на неї.

Довгий період економічне виховання учнів здійснювалося переважно в процесі їх трудової підготовки і лише на початку 1960-х рр. економічна освіта й виховання учнів вирізнялися в самостійний напрям педагогічних досліджень. У цей період набув поширення термін “економічна підготовка учнів”, який поєднував їх економічне виховання та економічну освіту.

Л. Пономарьов, Л. Епштейн, Л. Бляхман, І. Іткін, Л. Мельнікова, В. Попов вивчали економічну підготовку як елемент у процесі вивчення окремих предметів, у позаурочній та позакласній діяльності. У контексті трудової підготовки учнів розглядали економічну підготовку Ю. Васильєв, О. Попов, І. Прокопенко,

І. Сасова, В. Розов, Д. Тхоржевський, О. Шпак та ін. Аналіз економічного виховання молоді з точки зору раціонального використання ресурсів, економності, трудового виховання, профорієнтаційної роботи тощо здійснили А. Аменд, Ю. Васильєв, М. Малишев, Л. Мельникова, Л. Кураков, А. Нісімчук, В. Розов, Н. Рябініна, І. Сасова, І. Смолюк, Б. Шемякін та ін.

В останні роки питання економічного виховання стали надзвичайно актуальними та розглядаються вітчизняними вченими як: підготовка учнівської молоді до ринкової економіки (Л. Побірченко, В. Розов, І. Прокопенко, О. Шпак, Б. Шемякін та ін.); формування соціально-адаптованої особистості в умовах ринкової економіки (В. Загривний, О. Камишанченко, С. Лукаш, Р. Мачулко, О. Надточієва, Н. Побірченко, Р. Пустовійт, Н. Солоненко, К. Старченко та ін.); формування економічної культури (М. Алферова, С. Булавенко, Т. Джагаєва, А. Дзундза, Т. Заславська, Я. Кузьмінов, В. Макеєва, В. Радаєв, Г. Соколова та ін.).

Питаннями економічного виховання в тифлопедагогіці ніхто ґрунтовно не займався. Хоча вчені в галузі історії навчання та виховання сліпих (Т. Гроза, А. Орлов, Т. Свириднюк, С. Федоренко) виявили певні елементи економічного виховання ще з появою перших спеціальних навчальних закладів для цієї категорії дітей. У старших класах таких закладів освітня програма передбачала (окрім вивчення інших дисциплін) навчання початкам ремесла. Ці заняття мали на меті не тільки навчити учнів основам ремесла, але й підготувати їх до самостійного ведення ремісничої справи. Тому учні мали ознайомитися з основами організації ведення ремісничої справи: закупівлею, підготовкою й сортуванням матеріалу, з цінами на нього та якістю, зі способами найбільш раціонального використання матеріалу, з існуючими цінами на товари, зі способами вираховування ціни на вироби тощо. Подібна система ремісничих занять давала змогу сформуванню певних елементів економічної культури та свідомості учня, раціонально мислячої людини та підприємця. Важливо підкреслити суттєвий зв'язок теорії з практикою, що робило процес виховання більш ефективним.

У сучасній тифлопедагогіці питання економічного виховання розглядалося як складова трудового та громадянського (В. Єрмаков, Є. Синьова, Л. Солнцева, В. Денискіна, А. Жихарєв, С. Федоренко).

Із наведеного огляду теоретико-методичних підвалин процесу економічного виховання дітей і підлітків можна зробити висновок, що впродовж двох останніх десятиліть в Україні активно досліджуються зазначені питання стосовно загальноосвітніх навчальних закладів, однак у тифлопедагогіці питання становлення економічної культури дітей з порушеним зором самостійним предметом досліджень не поставали.

У другому розділі **“Експериментальне дослідження особливостей економічної компетентності дітей з порушеннями зору”** проаналізовано сучасний стан роботи з економічного виховання в практиці спеціальної школи; розкрито методику та основні результати констатувального експерименту.

У дослідженні брали участь 49 учнів з порушеннями зору комунального закладу «Львівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 100 I-III ступенів» Львівської обласної ради, загальноосвітнього навчального закладу I-III ступенів «Спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 5 ім. Я.П. Батюка» м. Києва та 48 учнів середнього загальноосвітнього начального закладу № 159 м. Києва.

У педагогічній літературі проаналізовано різні підходи щодо визначення результату економічної вихованості. Аналіз сутності процесу економічного виховання показав, що поняття «економічна компетентність» виступає найбільш узагальненою характеристикою якості результату означеного процесу діяльності, тому воно й було застосовано в нашому дослідженні.

Констатувальним дослідженням передбачалося вирішення наступних завдань:

1. Визначити критерії та показники оцінки сформованості економічної компетентності.
2. Діагностувати наявність відповідних віку уявлень і знань про економіку у старшокласників з нормальним та з порушеним зором (когнітивний компонент).
3. Визначити особливості мотивації до вирішення економічних проблем життя та ціннісні орієнтації старшокласників.
4. Дослідити особливості прояву поведінково-діяльнісного компоненту економічної компетентності в учнів з нормальним та з порушеним зором.
5. Визначити рівні сформованості економічної компетентності старшокласників.
6. Вивчити умови та стан економічного виховання в школах для дітей з порушеннями зору.

У структурі економічної компетентності нами були виділені наступні її компоненти: когнітивний, мотиваційно-ціннісний та поведінково-діяльнісний.

Критеріями сформованості кожної зі складових економічної компетентності визначені наступні:

- когнітивний: обсяг і якість економічних відомостей;
- мотиваційно-ціннісний: наявність потреб, інтересу та сформованої мотивації до економічної діяльності, ціннісні орієнтації;
- поведінково-діяльнісний: володіння сукупністю умінь і навичок розв'язування економічних задач, проблем, ситуацій; орієнтування в економічному просторі та на ринку праці; раціональність, заощадливість та економність у повсякденній діяльності; вміння вести домашнє господарство, володіти майном, бути ефективним господарем, раціональним споживачем.

Розробка та впровадження відповідних завдань дослідження критеріїв оцінки й діагностичних процедур дозволили обґрунтувати три узагальнені рівні сформованості економічної компетентності в старших учнів спеціальної та загальноосвітньої шкіл. Враховуючи дані, отримані в результаті вивчення компонентів економічної компетентності, учні були розподілені за цими рівнями її сформованості. Так, високий рівень економічної компетентності виявлений лише у 8,16% учнів з порушеннями зору та в 16,67% учнів з нормальним зором.

У старшокласників з порушеннями зору середній рівень спостерігався у 34,7% та у 50% дітей з нормальним зором. Низький рівень економічної компетентності був констатований більш ніж в половині учнів з порушеннями зору – 57,14%, в учнів з нормальним зором – лише у 33,33%.

Спостерігається відставання незрячих підлітків від своїх однолітків у рівнях сформованості всіх компонентів (когнітивного, мотиваційно-ціннісного та поведінково-діяльнісного) економічної компетентності. Ми це пояснюємо тим, що вплив біологічних факторів на розвиток пізнавальної активності при глибоких порушеннях зору посилюється в онтогенезі різними несприятливими для розвитку умовами середовища, тобто специфічною соціальною ситуацією розвитку (гіперопіка дорослих, обмеження комунікативних зв'язків, невміння використовувати збережені аналізатори з компенсаторною метою, невдачі в процесі пізнання, що дістають негативні оцінки з боку оточення, ускладнення в оволодінні діями, що забезпечують результативність процесу пізнання та задоволення від цього, тощо). Ці фактори стримують розвиток когнітивного, мотиваційно-ціннісного і, особливо, поведінково-діяльнісного компонентів.

Наявність глибоких порушень зору прямо чи опосередковано порушує взаємодію сліпої дитини з навколишнім середовищем, відбиваючись, перш за все, на активності особистості в такому важливому для людини виді діяльності, як економічна, проте цей вплив не є фатальним і може бути відкоригованим при створенні відповідних психолого-педагогічних умов.

Вивчення стану та умов економічного виховання в спеціальних школах дозволило встановити середній рівень знань вчителів та вихователів (у 73,85%) в цих питаннях та їх бажання покращити особистий рівень знань з цього напрямку.

Аналіз навчальних планів середніх та старших класів школи для дітей з порушеннями зору показав, що ними не передбачено вивчення дисциплін, які безпосередньо стосуються формування в учнів економічних знань, лише деякі теми з історії, права та декількох інших предметів мають на меті розв'язати завдання, що стосуються засвоєння незрячими дітьми економічних знань чи сприяють економічному вихованню.

На підставі аналізу педагогічного досвіду спеціальних шкіл та опитування батьків незрячих учнів встановлено такі особливості сучасного стану економічного виховання в спеціальних школах для дітей з порушеннями зору: відсутність сучасних підручників та джерел інформації з економічних питань для учнів з порушеннями зору; у змісті виховного процесу відсутній економічний напрям; відсутність у навчальних планах дисципліни, яка б забезпечувала формування в незрячих старшокласників знань з основ економіки; роль батьків у економічному вихованні учнів з порушеннями зору низька, оскільки діти перебувають під їх надмірною опікою і частково або взагалі не беруть участь у соціально-економічному житті.

Зазначене вище зумовило необхідність пошуку нових шляхів та підходів щодо організації економічного виховання в школах для дітей з порушеннями зору.

У третьому розділі **“Педагогічне забезпечення формування в**

старшокласників економічної компетентності” представлено експериментальну корекційно-виховну методику та підтверджено їх ефективність.

Метою формувального етапу експерименту було обґрунтувати та експериментально довести, що можливо формувати економічну компетентність в учнів старших класів з глибокими порушеннями зору завдяки певним чином організованій корекційно-виховній діяльності, зокрема через зміст, форми, методи та засоби економічного виховання.

У дослідженні взяли участь 49 старшокласників з порушеннями зору експериментальної групи (ЕГ) та 45 старшокласників з порушеннями зору контрольної групи (КГ).

У процесі реалізації формувального експерименту була обґрунтована корекційно-виховна методика підвищення рівня економічної компетентності учнів з порушеннями зору. Розробляючи її ми враховували, що корекційно спрямоване виховання особистості з офтальмопатологією здатне не тільки виправляти вторинні ознаки порушеного розвитку чи попереджати їх виникнення, але й керовано поліпшувати процеси розвитку та соціалізації зорово депривованої особистості, забезпечуючи формування в її психіці позитивних компенсаторних новоутворень.

При обґрунтуванні корекційно-виховної методики економічного виховання учнів з порушеннями зору в спеціальних навчальних закладах методологічним підґрунтям цієї підготовки визначені такі підходи: аксіологічний; системний; діяльнісний; особистісно зорієнтований; компетентнісний. Були враховані також положення про сутність корекційно-виховного процесу та його значення для нормального розвитку особистості в умовах зорової деривації (Л. Виготський, І. Єременко, В. Єрмаков, М. Земцова, В. Синьов, Є. Синьова, Л. Солнцева), а саме: вирішальна роль соціального фактору (виховного впливу) в роботі з цією категорією учнів, довірливе ставлення до дорослого як до носія зразка.

Повноцінна реалізація зазначених вище підходів та положень забезпечувалася дотриманням принципів економічного виховання (А. Аменд, А. Нісімчук, О. Шпак та ін.): міждисциплінарності; стратегічної цілісності; системності; діяльнісний; технологізації; та спеціальних принципів, спрямованих на активізацію та розвиток пізнавальної діяльності незрячих учнів: безперервності та наступності корекційно-виховного процесу; корекційно-компенсаторної спрямованості виховання; посилення педагогічного керівництва діяльністю учнів; педагогічного оптимізму; створення оптимальних умов соціальної ситуації розвитку; індивідуального та диференційованого підходу; створення офтальмогігієнічних умов організації освітнього процесу (О. Литвак, І. Моргуліс, В. Синьов, Є. Синьова та ін.).

Ефективність формування економічної компетентності старшокласників з порушеннями зору забезпечувалася дотриманням сукупності таких вимог:

- розробка змісту, форм, методів і засобів економічного виховання учнів старших класів спеціальної школи для дітей з порушеннями зору;
- насичення економічним змістом дисциплін суспільно-гуманітарного, природничого та математичного циклів, забезпечення зв'язку цих навчальних

дисциплін з економічними явищами, законами, тенденціями розвитку ринкової економіки в Україні;

- дотримання умов, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності незрячих учнів та формування в них на цьому підґрунті економічної компетентності;
- максимальне використання вихователями можливостей корекційно-виховної роботи, що відбувається в спеціальній школі-інтернаті;
- встановлення міжпредметних зв'язків у процесі вивчення суспільно-гуманітарних предметів та позаурочної діяльності учнів;
- урізноманітнення видів навчальної та позанавчальної діяльності учнів економічного змісту;
- опора на особистий досвід учнів;
- забезпечення на практиці єдності трудового та економічного виховання;
- педагогічне керівництво процесом формування ключових життєво-економічних компетенцій у незрячих старшокласників;
- активне залучення до економічного виховання незрячих учнів їх батьків.

Обґрунтовано навчально-методичне забезпечення процесу формування економічної компетентності. З цією метою було удосконалено наявні програми з дисциплін, що в своєму змісті торкаються економічних питань, їх методичне та матеріальне забезпечення, можливі міжпредметні зв'язки й можливості використання додаткового матеріалу при вивченні економічних питань.

Змістово-процесуальний блок передбачав формування в незрячих старшокласників знань з основ економіки та ключових життєво-економічних компетенцій.

Ефективне використання змістово-процесуального блоку економічної компетентності забезпечувалося підтримкою методичного блоку. Його складовими ми визначаємо принципи, форми організації, методи, прийоми та засоби виховання, а також педагогічні умови.

Основною умовою ефективного застосування експериментальної методики є дотримання загальних та спеціальних принципів, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності незрячих учнів та формування в них на цьому підґрунті економічної компетентності.

Критеріями сформованості економічної компетентності старшокласників з порушеннями зору виступили рівні сформованості її компонентів: когнітивного, мотиваційно-ціннісного, поведінково-діяльнісного.

Застосовувалася така система методів та відповідних їм прийомів педагогічного впливу:

- методи й прийоми економічного виховання, осмислення економічного досвіду, діяльності й поведінки;
- методи й прийоми відпрацювання адекватного ставлення до економічної освіти загалом та виявів у житті людини її ключових життєво-економічних компетенцій;
- методи й прийоми стимулювання економічно доцільних дій і свідомої поведінки в соціально-економічному середовищі.

У межах цих груп методів застосовувалися в комплексі як традиційні (слово

педагога, бесіди, практичні роботи, приклад, вправи тощо), так і інноваційні (інтерактивні, інформаційно-комунікаційні) методи.

Було розроблено та впроваджено наступні методичні умови економічного виховання цієї категорії дітей.

1. Посилення міжпредметних зв'язків навчальних дисциплін, що стосуються засвоєння дітьми економічних знань чи економічного виховання.

2. Діяльність гуртків («Цікава економіка», «Економіка в сім'ї», «Невідома економіка» тощо) та факультативів з економічним нахилом чи економічною складовою.

3. Проведення шкільних та позашкільних виховних заходів зі складовою економічного виховання.

4. Проведення екскурсій як в класній, так і в позакласній роботі, що в своєму змісті містять компонент економічного виховання.

5. Посилення консультативної роботи з батьками щодо змісту, форм і засобів економічного виховання дітей у сім'ї.

6. Створення джерел інформації на економічну тематику, доступних для учнів з порушеннями зору.

7. Проведення тематичних дидактичних та інтерактивних ігор для формування економічної компетентності незрячих учнів.

8. Робота з вчителями та вихователями по підвищенню рівня їх економічної культури.

Результати експериментальної роботи, отримані після формувального експерименту, засвідчили, що кількість учнів експериментальної групи з високим рівнем економічної компетентності збільшилася з 7,48% до 28,57%. Кількість старшокласників з порушеннями зору ЕГ з середнім рівнем економічної компетентності збільшилася з 34,7% до 57,15%. Кількість учнів ЕГ з низьким рівнем економічної компетентності зменшилася з 57,82% до 14,28%.

Відповідно збільшилася кількість учнів з порушеннями зору, які знаходяться на високому рівні за різними компонентами економічної компетентності (за когнітивним, мотиваційно-ціннісним та поведінково-діяльним).

Узагальнені показники рівнів економічної компетентності старшокласників з порушеннями зору КГ та ЕГ представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл старшокласників за рівнями сформованості економічної компетентності (у %)

Рівні	На початку експерименту		Після експерименту	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	7,48	8,15	28,57	9,63
Середній	34,7	34,81	57,15	37,77
Низький	57,82	57,04	14,28	52,59

Якісні ознаки економічної компетентності проявилися наступними характеристиками:

- зростання рівня економічної грамотності;
- підвищення цікавості старшокласників до економіки, економічного життя країни тощо;
- поява ініціативи та самостійності дітей в питаннях, що стосуються ведення домашнього господарства;
- прояви ознак раціональної поведінки як суб'єктів економічного життя.

Вірогідність одержаних результатів підтверджується методами математичної статистики. Обчислення критерію χ^2 Пірсона дозволило нам стверджувати, що в незрячих учнів експериментальних груп відбулися достовірні позитивні зміни у рівнях економічної компетентності в процесі реалізації методики корекційно-виховної роботи. Так, розраховані значення χ^2 (20,844) більші за χ^2 критичне (6,0), отже, залежність рівнів економічної компетентності від проведення експерименту статистично значуща при рівні значень $p < 0,05$, що дозволяє відмінність вважати достовірною.

Таким чином, отримані результати показали позитивну динаміку в підвищенні рівня економічної компетентності старшокласників з глибокими порушеннями зору, що свідчить про ефективність запропонованої експериментальним дослідженням корекційно-виховної методики економічного виховання.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичний аналіз проблеми, проведено експериментальне вивчення особливостей економічної компетентності старшокласників з порушеним зором. Проведене дослідження дає підстави для таких висновків:

1. У класичній та сучасній психолого-педагогічній теорії й практиці визначені величезні можливості позитивного впливу економічного виховання на становлення особистості. У тифлопедагогіці ця проблема системно теоретико-експериментально ще не досліджувалася, що спричинює високу актуальність обраної теми дослідження, враховуючи гостру необхідність забезпечення готовності незрячих старшокласників до соціальної адаптації в сучасному суспільстві.

2. Аналіз навчально-виховного процесу спеціальної школи для дітей з порушеннями зору виявив низку проблем у змісті, організації та методиці економічного виховання. Простежується відсутність послідовності та системності засвоєння економічних знань та вмінь на уроках та в позаурочний час, зменшення корекційно-виховного потенціалу навчальних предметів та виховних заходів цього напрямку. Це свідчить про необхідність створення спеціальних технологій формування економічної компетентності незрячих старшокласників.

3. Обґрунтовано та розроблено педагогічні підходи до виміру рівня сформованості економічної компетентності учнів з порушеннями зору, виокремлено три її компоненти - когнітивний, мотиваційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний та показники, кожний із яких орієнтований на виявлення характеру та своєрідності прояву інтелектуальних, емоційно-почуттєвих, ціннісних складових економічної компетентності в учнів старших класів спеціальної школи. Порівняльний кількісний та якісний аналіз результатів констатувального етапу експерименту свідчить про те,

що на тлі загальних закономірностей розвитку школярів із нормальним та з порушеним зором виявляються характерні відмінності сформованості економічної компетентності останніх.

Встановлено, що незрячі підлітки мають значно нижчі показники сформованості економічної компетентності, аніж їх однолітки з нормальним зором. Так, високий рівень економічної компетентності виявлений лише у 8,16% учнів з порушеннями зору та 16,67% в учнів з нормальним зором. Низький рівень економічної компетентності був констатований більш ніж в половини учнів з порушеннями зору – 57,14%, в учнів з нормальним зором - лише у 33,33%. Аналіз результатів дослідження дозволив виявити певні особливості стану економічного виховання в спеціальних школах для дітей з порушеннями зору.

4. Розроблено та обґрунтовано корекційно-виховну методику підвищення рівня економічної компетентності учнів з порушеннями зору. Повноцінна реалізація методики забезпечується дотриманням загальних та спеціальних принципів економічного виховання, зокрема, загальних: міждисциплінарності; стратегічної цілісності; системності; діяльнісний; технологізації та спеціальних, спрямованих на активізацію та розвиток пізнавальної діяльності незрячих учнів: безперервності та наступності корекційно-виховного процесу; корекційно-компенсаторної спрямованості виховання; посилення педагогічного керівництва діяльністю учнів; педагогічного оптимізму; створення оптимальних умов соціальної ситуації розвитку; індивідуального та диференційованого підходу; створення офтальмогігієнічних умов організації освітнього процесу. З'ясовані педагогічні умови, ефективність системи методів та відповідних їм прийомів педагогічного впливу: осмислення економічного досвіду, діяльності й поведінки; формування адекватного ставлення до економічної освіти загалом та виявів у житті людини її ключових життєво-економічних компетенцій; стимулювання економічно доцільних дій і свідомої поведінки в соціально-економічному середовищі.

5. Особливістю формування економічної компетентності визначено дотримання таких методичних умов, як зв'язок навчальної, виховної та корекційної роботи з економічного виховання; урізноманітнення позакласної роботи, екскурсій з компонентом економічного виховання; посилення консультативної роботи з батьками щодо змісту, форм і засобів економічного виховання сліпих дітей у сім'ї; створення доступних джерел інформації для учнів з порушеннями зору; проведення тематичних дидактичних та інтерактивних ігор для формування економічної компетентності учнів; робота з вчителями та вихователями з підвищення їхнього рівня економічної культури.

6. Експериментальна перевірка запропонованої системи корекційно-виховної роботи з формування економічної компетентності старшокласників з глибокими порушеннями зору засвідчила її ефективність та доцільність застосування в спеціальних школах. По завершенні формувального експерименту показник високого рівня сформованості економічної компетентності учнів в експериментальних групах на 21,09 % (статистично достовірно) перевищив відповідний результат у контрольних групах.

Висунуті в дисертації рекомендації й положення не розкривають усіх питань проблеми економічного виховання, отже, виникає необхідність її подальшого наукового дослідження в різних напрямках, а саме: взаємозв'язку різних навчальних предметів у формуванні економічної культури; створення цілісної системи формування економічної культури дітей з порушеннями зору; обґрунтування профорієнтаційної роботи, спрямованої на отримання дітьми з порушеннями зору економічної освіти тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Федоренко М. І. Підготовка майбутніх тифлопедагогів до економічного виховання дошкільників з порушеннями зору з метою їх подальшої інклюзії в суспільство / М. І. Федоренко // Мат-ли VI Міжн. конф. ІСЕVI східноєвропейських країн «Повна інклюзія у суспільство: все починається з раннього втручання» 11-12 жовтня 2012 р., м. Чернігів. – К : ДИА, 2013. – С. 112-114.

2. Федоренко М. І. Використання новітніх інформаційних технологій у економічному вихованні учнів старших класів шкіл для дітей зі зниженим зором / М. І. Федоренко // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 6 (14). – С. 82-89.

3. Федоренко М. І. Економічне виховання дітей з порушеннями зору в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. / М. І. Федоренко // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 8 (16). – С. 81-87.

4. Федоренко М. І. Складові формування економічного мислення старшокласників з порушеннями зору / М. І. Федоренко // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Вип. XXIII в трьох частинах, ч. 3. Серія : соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013. – С. 338-346.

5. Федоренко М. І. Методика вивчення рівня економічної культури у старшокласників з тяжкими порушеннями зору / М. І. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К., 2014. – Вип. 26. – С. 238-242.

6. Федоренко М. І. Напрями підвищення рівня економічного виховання учнів з порушеннями зору / М. І. Федоренко // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : зб. наук. праць / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. – Вип. V. – В 2-х т., т. 2. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2015. – С. 313-323.

7. Федоренко М. І. Питання економічного виховання студентів вищих навчальних закладів спеціальності «Корекційна освіта (тифлопедагогіка)» / М. І. Федоренко // Актуальные проблемы коррекционной педагогики и психологии : сб. науч. трудов / под общ. ред. В. Н. Синева, Л. А. Дружининой. – Челябинск, 2015. – С. 234-239.

8. Федоренко М. И. Изучение уровней экономической культуры старшеклассников с тяжелыми нарушениями зрения / М. И. Федоренко // *Psihologie pedagogie specială asistentă socială*. – Nr 1 (38). – Кишинев, 2015. – С. 58-65.

АНОТАЦІЇ

Федоренко М.І. Особливості економічного виховання старшокласників з глибокими порушеннями зору. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2015.

Дисертаційне дослідження присвячене актуальній педагогічній проблемі економічного виховання в старших класах шкіл для сліпих дітей. Результатом економічної вихованості визначено економічну компетентність, а її компонентами когнітивний, мотиваційно-ціннісний та поведінково-діяльнісний. Розроблено показники та критерії щодо визначення рівнів сформованості економічної компетентності незрячих учнів старших класів.

Встановлено особливості економічного виховання старшокласників з глибокими порушеннями зору, що полягають у дотриманні визначених методичних умов. Розроблено та обґрунтовано методику корекційно-виховної роботи з економічного виховання учнів з порушеннями зору, яка базувалася на загальних і спеціальних принципах виховання дітей з порушенням зором та перевірено її ефективність.

Ключові слова: економічне виховання, старшокласники, глибокі порушення зору, економічна компетентність, корекційно-виховна методика.

Федоренко М.И. Особенности экономического воспитания старшеклассников с глубокими нарушениями зрения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2015.

Диссертационное исследование посвящено актуальной педагогической проблеме экономического воспитания в старших классах школ для слепых детей.

Результатом экономической воспитанности определена экономическая компетентность, а ее составляющими - когнитивный, мотивационно-ценностный и поведенчески-деятельностный компоненты. Критериями сформированности каждой из составляющих экономической компетентности определены следующие:

- когнитивный: объем и качество экономических знаний;
- мотивационно-ценностный: наличие потребностей, интереса и сформированной мотивации к экономической деятельности, ценностные ориентации;
- поведенчески-деятельностный: овладение совокупностью умений и навыков решения экономических задач, проблем, ситуаций; ориентирования в экономическом пространстве и на рынке труда; рациональность, бережливость и

экономность в повседневной деятельности; умение вести домашнее хозяйство, владеть имуществом, быть эффективным хозяином, рациональным потребителем.

Установлено, что незрячие старшеклассники имеют значительно более низкие показатели сформированности экономической компетентности, чем их сверстники с нормальным зрением.

Выявлен ряд проблем в содержании, организации и методике экономического воспитания в школах для детей с нарушениями зрения: отсутствие последовательности и системности усвоения экономических знаний и умений на уроках и во внеурочное время, уменьшение коррекционно-воспитательного потенциала учебных предметов и воспитательных мероприятий этого направления, неготовность воспитателей и родителей проводить работу по экономическому воспитанию незрячих старшеклассников.

Определены особенности экономического воспитания старшеклассников с глубокими нарушениями зрения, заключающиеся в соблюдении следующих методических условий: усиление межпредметных связей экономики с другими дисциплинами; проведение воспитательных мероприятий с составляющей экономического воспитания; проведение внеклассной работы, экскурсий с компонентом экономического воспитания; усиление работы с родителями с целью привлечения их внимания к основам экономического воспитания слепых детей в семье; создание доступных источников информации для учащихся с нарушениями зрения; проведение тематических дидактических и интерактивных игр для формирования экономической компетентности учащихся; работа с учителями, воспитателями и родителями незрячих старшеклассников в направлении повышения уровня их экономической культуры.

Разработана и обоснована коррекционно-воспитательная методика повышения уровня экономической компетентности учащихся с нарушениями зрения. Обосновано учебно-методическое обеспечение процесса формирования экономической компетентности.

Экспериментальная методика коррекционно-воспитательной работы по экономическому воспитанию учащихся с нарушениями зрения базировалась на общих и специальных принципах воспитания детей с нарушенным зрением, направленных на активизацию познавательной деятельности незрячих учащихся и формирование у них на этой почве экономической компетентности.

Применена система методов и соответствующих им приемов педагогического воздействия с целью формирования ключевых жизненно-экономических компетенций: методы и приемы экономического воспитания, осмысления экономического опыта, деятельности и поведения; методы и приемы отработки адекватного отношения к экономическому образованию в целом и проявлений в жизни человека и его ключевых жизненно-экономических компетенций; методы и приемы стимулирования экономически целесообразных действий и сознательного поведения в социально-экономической среде.

Сравнение показателей уровней экономической компетентности старшеклассников с глубокими нарушениями зрения экспериментальной и

контрольной групп до и после формирующего эксперимента подтвердило эффективность разработанной методики коррекционно-воспитательной работы.

Ключевые слова: экономическое воспитание, старшеклассники, глубокие нарушения зрения, экономическая компетентность, коррекционно-воспитательная методика.

Fedorenko M.I. Features of economic education of upper-form pupils with profound visual impairments. – Manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of pedagogical sciences in speciality 13.00.03 – correctional pedagogy. – National M. Dragomanov University. – Kyiv, 2015.

The thesis research is devoted to the important pedagogical topic of economic education at senior forms of the schools for blind children. The outcome of economic education is defined as the economic competence including three components – cognitive component, motivational and axiological component, activity and behavior component. Criteria and indexes determining conditional levels of economic competence in blind upper-form pupils were defined.

The author defines peculiarities in economic education of upper-form pupils with profound visual impairments which stipulate for compliance with suggested methodological conditions. There has been elaborated and theoretically justified the teaching technique for correctional and educational work on economic education of visually impaired children based on general and specific principles of education of visually impaired children with its further approbation.

Key words: economic education, upper-form pupils, profound visual impairments, economic competence, correctional educational teaching technique.